

Iustitia-gondolatok Iustitia-olvasók számára

Balás P. Elemér *Jog és irodalom* című írása nyomán

MUNKÁCSI PÉTER

Ádám: Lelkemre, ha cserbenhagy a törvénykönyv, jó segítőm a filozófia.
(Heinrich VON KLEIST: *Az eltört korsó*)¹

Iustitia bevezető gondolatai²

Alapvetés számunkra, hogy a „jog és irodalom” interdiszciplináris kutatási terület, amelynek alapjai az angolszász, közelebbről az amerikai jogelméletben keresendők. A „jog és irodalom” irányzata az Egyesült Államokban az 1960-as évektől formálódott, amit sokan – kritikai szemléletét és gyakorlati céljait tekintve – a jogi realizmus örökségét folytató *Critical Legal Studies (CLS)* mozgalom egyik ágának tartanak, amely az egyetemi és az akadémiai szférában csak az 1980-as években vált valóban jelentőssé. A „jog és irodalom” európai recepciója az 1980-as évek végén kezdődött előbb Angliában, majd az utána következő másfél évtizedben szerte Nyugat-Európában, végül a kétezres évek elején „csendes forradalommal érkezett meg a magyar jogelméletbe.”³ Fekete Balázs megjegyzi, hogy a jogról való elméleti gondolkodásnak ez az új, alternatív megközelítése a korábbival összemérhetetlen – inkompenzurábilis – víziója mentén jött létre,⁴ a magyar jogelméleti irodalomban mégsem előzmény nélküli. Bár a jog és az irodalom sajátos kapcsolata már a XX. század első évtizedeiben is foglalkoztatta a hazai jogbölcselet képviselőit,⁵ a szakterület eredetkutatóinak irányadós nézete szerint Horváth Barnának az 1942-ben megjelent *A génusz pere: Sokrates – Johanna* című tanulmánya számít úttörő jelentőségűnek a „jog és irodalom” hazai történetében.⁶

¹ Heinrich VON KLEIST: „Az eltört korsó” in Heinrich VON KLEIST: *Drámák I.* [ford. TANDORI Dezső] (Pécs: Jelenkor 1998).

² Nagy Tamás emlékezetére a *VII. Jog és irodalom szimpóziumon* (Kolozsvár, 2019. szeptember 20.) elhangzott előadás írott változata.

³ H. SZILÁGYI István: „Jog és irodalom (Habilitációs előadás)” *Iustum Aequum Salutare* 2010/1, 5–27; FEKETE Balázs: „»Jog és irodalom«: csendes forradalom a magyar jogelméletben?” *Korunk* 2020/3, 77–85.

⁴ FEKETE (3. j.) 78.

⁵ Lásd pl. MOÓR Gyula: „Az Ember Tragédiája jogbölcseleti megvilágításban” *Napkelet* 1923/7, 615–527.

⁶ H. SZILÁGYI István két kiváló tanulmányt is szentelt Horváth Barna génusza számára. Lásd H. SZILÁGYI István: „Circus Juris, Dráma és jogfilozófia Horváth Barna életművében” in SZABÓ Miklós (szerk.): *Portré-*

Horváth Barna tudóstársa, kollégája és barátja, Balás P. Elemér⁷ hat évvel korábban tette közzé a *Meszlény Artúr-émlékkötetben*⁸ a *Jog és irodalom* című írását, amely annak ismertetésén túl elméleti-gondolati támpontként szolgál – Iustitia stílusában. A szerző kora német és magyar szakirodalmával támasztotta alá, hogy a költészet és a jog szorosan összefügg, éppúgy, mint a jog és a kultúra.⁹

Ez vajon azt jelenti, hogy a hazai vagy a tágabban vett német dogmaorientált jogtudomány évtizedekkel megelőzte volna az amerikai jogelméleti irányzatot? Elébe menve a büszke vállon veregetésnek, meg kell állapítanunk, hogy erről szó sincs. Rendszerező módszertani megközelítés hiányában inkább egyedi intellektuális jogászi-írói teljesítményekről beszélhetünk, olyan egyedi teljesítményekről, amelyekhez tudás, műveltség, erudíció mellett lírai-romantikus, kreatív attitűd párosul, amely attitűd a tárgya jelen írásunknak.

Intellektuális jogász (ön)kép és a lírai-romantikus attitűd

Amikor a jog és az irodalom kapcsolatáról kívánunk szólni, nem a jogi irodalomra gondolunk, de nem is az irodalom jogi védelmére, a szerzői jogra. [...] Az irodalomból csak azzal kívánunk foglalkozni, amit a franciák értenek *littéraire* alatt: a szépirodalommal. Azt szeretnénk szemügyre venni, megfér-e az írói lélekalkat a jogászi funkcióval.¹⁰

Balás P. Elemér bevezető gondolatára, problémafelvetésére több mint nyolc évtized távlatából egyszóval tudunk válaszolni: megfér. Írásunk akár itt véget érhetne, a közösségi médiakommunikációban tömörségünket talán lájkokkal díjaznák. A mindenkori *Iustitia*-kötetek értő olvasói kedvéért azért érdemes tovább mennünk egy lé-

vázlatok a magyar jogbölcseleti gondolkodás történetéből (Prudentia Iuris 3.) (Miskolc: Bíbor 1995) 211–266; H. SZILÁGYI István: „Horváth Barna géniusza” *Iustum, Aequum, Salutare* 2007/2, 31–42.

⁷ Balás P. Elemér 1905-ben a kolozsvári egyetemen szerezte meg jogi doktori diplomáját. Gyakorló jogászként kezdte pályáját. Mint tudós, s mint a jogtudomány oktatója kezdettől a szegedi, illetve a kolozsvári egyetemhez kötődött. A szegedi tanszék vezetője volt 1937–1940 között, majd 1940 októberétől a kolozsvári tudományegyetemen a magyar polgári és büntető törvénykezési jog, egyben az anyagi büntetőjog professzora volt. A Kolozsvárott eltöltött négy év után 1945-től 1947-ben bekövetkezett haláláig ismét tanszékvezető egyetemi tanárként működött Szegeden, mint a büntetőjog és a büntető eljárásjog professzora. Egyetemi tevékenysége mellett Balás P. Elemér előbb bíró volt, majd 1916 és 1937 között az Igazságügyminisztérium törvényelőkészítő osztályán dolgozott, 1935-től kir. curiai bírói rangban.

⁸ Meszlény Artúr 1898-tól bírósági szolgálatot teljesített, 1914-től három évig az Igazságügyminisztérium törvényelőkészítő osztályán teljesített szolgálatot. 1917-ben minisztériumi megbízatását a Budapesti Ítéltábla bírói állásával váltotta fel. Nyugdíjba vonulása után, 1921–1937 között budapesti ügyvéd. Közben a Szegedre költözött kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen, ahol 1921-től a magánjog magántanáráként tanított, 1929 decemberében elnyerte a nyilvános rendkívüli tanári címet. A *Polgári Jog* c. szakfolyóirat egyik alapítója (1925) és szerkesztője. Gazdag jogászi életművével hozzájárult a szociális magánjog irányzatának kiteljesítéséhez, a magyar civilisztika XX. századi fellendüléséhez, a kereskedelmi jogi törvényhozás színvonalának emeléséhez.

⁹ BALÁS P. Elemér: „Jog és irodalom” in ANGYAL Pál (szerk.): *Emlékkönyv Meszlény Artúr születésének 60. évfordulójára* (Budapest: Politzer Zsigmond 1936) 9–45. Új kiadását lásd BALÁS P. Elemér: „Jog és irodalom” in KOLTAY András (szerk.): *Balás P. Elemér emlékkönyv. Tisztelegés és antológia sajtójogi, szerzői jogi és személyiségi jogi műveiből, halálának 70. évfordulóján* (Budapest: Wolters Kluwer 2018) 330. A továbbiakban a 2018-as emlékkötet oldalszámait követjük.

¹⁰ *Uo.* 329.

péssel, hiszen számukra érdekes lehet annak a gondolati ívnek az áttekintése, ahogy a tudós-polihisztor jogász, Balás P. Elemér eljut a Herczeg Ferenc-visszaemlékezések első kötetében megfestett siralmas jogász, jurátus archetípustól, akiknél a jog és az irodalom művelése összeférhetetlen, Friedrich C. Savigny történeti jogi iskolájáig, amelyet a szerző irodalomként tételez.¹¹

Herczeg és Savigny – aligha lehetne találni ennél távolabb eső két végpontot e gondolati ívhez. De miért éppen Herczeg Ferenc? Történetünk kezdődjön vele 1933-ban. A két világháború között állandósult „válságos évtizedekben” járunk. Hetvenéves lett az egykori pesti joghallgatóból lett „írófejedelem”,¹² akinek pályafutása igazi sikertörténet, a reneszánsz kori Rómában játszódó *Az élet kapuja* című regényét 1925-ben Nobel-díjra jelölik. A Pázmány Péter Tudományegyetem díszdoktora, az országgyűlés felsőházának örökös tagja, a kegyelmes úr titulus birtokosa. 1933-ra ugyan túljutott pályafutása zenitjén, ám a nemzet hódolattal ünnepelte. Horthy Miklós kormányzó az I. osztályú Érdemkereszttel tüntette ki, Budapest főváros megválasztotta díszpolgárának, elnyerte a Magyar Tudományos Akadémia nagyjutalmát, a napilapok vezércikkében emlékeztek meg a munkásságáról, a közélet kitűnőségei magasztaló levelekkel keresték meg.¹³ Ugyanebben az évben jelent meg emlékezéseinek első kötete, *A Várhegy*.¹⁴

Három évvel később, Herczeg ötvenéves írói évfordulóján, amelyet Pintér Jenő, a konzervatív világlátású irodalomtörténész az egész magyarság ünnepének állított be, vetette papírra Balás P. Elemér írását, amelyben kimutathatók a „jog és irodalom” mára kialakult kettős rendszertani megközelítésének nyomai, Herczeg fenti emlékezését és Kolosváry Bálintnak Szászzy Béláról tartott akadémiai emlékbeszédét elemzése tárgyává téve.¹⁵

Minden elképzelhető és elképzelhetetlen siker, diadalmenet ellenére Balás P. nem a korszak közvéleményének, közgondolkodásának meghatározó formálójaként, hanem, idézetekkel gazdagon illusztrálva, olyan írói erényeket felmutató szerzőnek mutatja be Herczeg Ferencet, akinél olyan jogász stílusjegyeket lehet beazonosítani, mint a kodifikátori szabatosság és a tömörség. Mint írja:

Herczegnek nagyon sok mondata szerkezetileg és ritmus dolgában egészen olyan, mint egy-egy kiválóan sikerült törvényi rendelkezés, mégpedig a modern törvény szerkesztés körében Herczeg ilyen mondatai ugyanis nem annyira a régi, kőbe vésett törvényszövegekre emlékeztetnek, hanem inkább olyanok, mint a látszólag

¹¹ Uo. 329, 362.

¹² 1881–1884 között Budapesten jogász. A jogászfűség üres élete nem tudja kielégíteni. Budapestet nem szereti, sokat időzik Versecen. Részt vesz a helyi multságokban, műkedvelő színész a verseci úri társaság jótékony célú előadásaiban, barátokzik a honvédtisztekkel. 1885-ben ügyvédjelölt Budapesten, majd Versecen és Temesváron. 1886-ban – huszonhárom évesen – debütál íróként a *Pesti Hírlapban*. A napilap szerkesztője, Kenedy Géza, közli néhány cikkét és novelláját. Ügyvédjelölti gyakorlatát egy ideig Kenedy Géza irodájában folytatja.

¹³ PINTÉR Jenő: *Magyar irodalomtörténet, VIII/I: A magyar irodalom a XX. század első harmadában* (Budapest: Stephaneum 1941) 361.

¹⁴ HERCZEG Ferenc emlékezései, I: *A Várhegy* (Budapest: Singer-Wolfner 1933).

¹⁵ KOLOSVÁRY Bálint: „Szászzy Szászzy Béla emlékezete” *A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek*. XXII/2 (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia 1934).

könnyed, finom, de valóságban szilárd és súlyos kovácsolt vasdíszítések, amelyek még szinte ott van a magasra hevített tűz izzása is.¹⁶

Ha felidézünk újra alapvetésünket, az Egyesült Államokban a „jog és irodalom” interdiszciplináris, önálló kutatási területté válása az 1960-as évektől azon korszak folyamának tekinthető, amikor a jogászok, mint az intellektuális elit része, saját szakmájuk művelésének határait átlépve, egyszerre voltak a kultúra és a politika „követői és mesterei”, egy születőben lévő nemzet „írástudói”.¹⁷

Állíthatjuk-e azt, hogy Európát és a kontinentális jogrendszert a XX. század végéig elkerülte volna ez az integratív szemlélet? Véleményünk szerint semmiképpen sem: utaljunk Nagy Tamás doktori értekezésének arra a megállapítására, hogy a jog és az irodalom egymástól való határozott elkülönülésének folyamata a reneszánszsal vette kezdetét és a romantikus individualizmus térhódításával vált teljessé a XIX. században. Az irodalom nyelve egyre erőteljesebben a „privát” – ihlet, képzelet, látomás, érzelem, vágy, álom, neurózis stb. – és a „partikuláris” kifejezésének eszköze lett, míg a jog fokozódóan mechanisztikus módon annak a közösségi diskurzusnak a megtestesítőjévé, amely az individuumok egymás közötti és az államhoz fűződő viszonyainak a meghatározására irányul. Nagy a skót és a német mintát emeli ki a kultúrtörténet azon periódusaiból és helyszíneiből, amikor és ahol a jogászok egy integráns kultúra részeiként és az irodalmi életben való részvételük révén meghatározó szereplői voltak az adott időszak szellemi életének.

Visszavagyódás tárgya lehetne a XVIII. századi Edinburgh, de a német romantika is ugyanezen század legvégén és a XIX. század legelején. A még nagyobb kulturális különbségek, a még inkább eltérő körülmények és jogrend ellenére az amerikai és a skót mintához hasonlóan a német jogi és irodalmi diskurzus között is sokkal szorosabb kapcsolatot fedezhetünk fel, mint azt első ránézésre gondolnánk. Abban az esetben is, ha Amerikához képest az „irodalmi mozzanat” jelenléte az aktuális német jogász praxisban jóval gyengébbnek mutatkozik és inkább az irodalomnak a jog és tudományának kérdései iránti érdeklődése az, ami kellőképpen dokumentálható.¹⁸ Mintha Balás P. Elemér gondolatai kerültek volna elő:

A jog és az irodalom, a tudomány és a költészet azonban teljesen egybeolvad a történeti iskola felfogásában. A romantikus szembefordulás a tisztára intellektuális felvilágosodás eszmevilágával az intellektus egyeduralmának megszűnését, az intuíció, a népszem ösztönös alkotóerejének elismerését követelve, egy magasabb szférába emeli a jogot, túl az empirikus esetlegességeken. Ez a jogi misztika egészen nyilvánvalóan költői színezetű, mint a romantika minden tudománya, sőt természetfilozófiája. [...] Abban is romantikus a történeti iskola, hogy a jogot filológiává teszi, a jogból irodalmi stúdiumot csinál, amikor a tiszta római jogi forrásokra tér vissza és ezekből filológiai módszerekkel hámozza ki az eredeti római álláspontot.¹⁹

¹⁶ Uo. 348.

¹⁷ Részletesen lásd NAGY Tamás: „Jog és irodalom: kezdetek és eszmények” *Iustum Aequum Salutare* 2007/2, 57–58.

¹⁸ NAGY Tamás: *Jog és irodalom – valami jog van ami irodalom. PhD-értekezés* (Szeged: SZTE ÁJK JTT 2007) 57–59.

¹⁹ Uo. 361–362.

A XIX. században, Vékás Lajos szavaival élve, számlálták a magánjogi kodifikáció csillagóráit is. E században vette kezdetét a mai értelemben vett magánjogi kodifikáció, ekkor születtek a nagy klasszikus törvénykönyvek. Még a felvilágosodás szellemében fogant két kódex: 1804-ben a *Code civil* (*Code Napoléon*), majd 1811-ben az osztrák *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch* (ABGB) indította a sort, és 1896-ban a német törvénykönyv, a *Bürgerliches Gesetzbuch* (BGB) csatlakozott hozzájuk. Mintájukat alapul véve készültek azután Európában, Latin-Amerikában és Ázsiában a század, majd a XX. század törvénykönyvei.²⁰ Szorosan kapcsolódik ide Nagy Tamás páratlan nyitógondolata:

Kleist, Hoffmann és az *Allgemeines Landrecht*, Heine, Stendhal és a *Code Napoléon*, Dosztojevszkij és az 1864. évi orosz törvények, Kafka és az 1852. évi *Strafgesetz*, az Osztrák–Magyar Monarchia Büntető Törvénykönyve: klasszikus művek szerzői és a modernitás jogtörténetének kitüntetett státuszú szövegei. Kódexek, melyek – akár sorsszerűen, akár véletlenek folytán – bekerültek egy-egy mű vagy adott esetben egész életművek szövegterébe, amelyek recepciója során azonban sem az irodalom-, sem a jogtudomány nem fordított soha különösebb figyelmet e kapcsolódások jelentőségére és jelentésének feltárására.²¹

És mit lehet mondani a XIX. század első felének Magyarországáról? Egy korábbi *Iustitia*-írás szerint abban, hogy az irodalom politikai ügynek számított és a politikusok irodalmi erényeket csillogtattak, döntő szerepe volt annak a latin műveltségnek, amely a honi nemesség közéleti szerepvállalásának természetes közege, s egyben a honi politikai kultúra meghatározó öröksége volt. Miután a tárgyalt korszak egy szakaszában az államnyelv a latin volt, ezért a korabeli nemesi írástudók természetesen kapcsolódtak ahhoz a keresztény-humanista örökséghez, amely mind a latin nyelv oktatása, mind a korban bevett jogi képzés keretei között meghatározta a rendi Magyarország középhadának gondolkodásmódját.²² Az írás szerzője, Horkay Hörcher Ferenc szerint:

Berzsenyi és Kölcsey szemléletmódján keresztül azt veszem szemügyre, hogy miként befolyásolta ez a latin hagyomány e két írástudó nemesember gondolkodását, ami jogi és irodalmi kultúrájukat illeti. Azt állítom, hogy felfogásuk annak példája, hogy korukban még milyen természetesen illeszkedett egymáshoz jogi képzettség és irodalmi műveltség, a latin-keresztény-humanista nevelési eszmény égisze alatt.²³

²⁰ VÉKÁS Lajos: „A magánjogi kodifikációkról – kultúrtörténeti tükröben” *Acta Universitatis Sapientiae, Legal Studies* 2017/2, 216.

²¹ NAGY Tamás: „Jog, irodalom, intertextualitás” in GERENCSÉR Balázs – TAKÁCS Péter (szerk.): *Ratio legis, ratio iuris. Liber amicorum. Studia A. Tamás septuagenario dedicata. Ünnepi tanulmányok Tamás András tiszteletére 70. születésnapja alkalmából* (Budapest: Szent István Társulat 2011) 38.

²² HORKAY HÖRCHER Ferenc: „Jog és irodalom a keresztény-humanista nevelési eszményben” in FEKETE Balázs – H. SZILÁGYI István (szerk.): *Iustitia modellt áll* (Budapest: Szent István Társulat 2011) 13.

²³ Horkay Hörcher írása okán érdemes – Nagy Tamás kigyűjtését alapul véve – végigtekintünk a 19. századi magyar irodalom történetén, számba véve, hogy csak az ismertebb szerzők közül hányan folytattak jogi tanulmányokat és/vagy jogászai praxist, a teljesség igénye nélkül: Kármán József, Katona József, Kölcsey Ferenc, Bajza József, Vörösmarty Mihály, Kemény Zsigmond, Eötvös József, Vas Gereben, Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, Rákosi Jenő, Herczeg Ferenc, Ady Endre.

Megítélésünk szerint ebbe a gondolatmenetbe illeszkedik Balás P. Elemér vizsgált írása is, amely rámutat egy eddig kevésbé kutatott folyamatra, amelynek eszmei hátterében az idealizált egyetemes műveltség és a jogászai tevékenység azon mintája állt, amelynek keretében a jogászokra egyúttal, mint polihisztorokra tekintettek, különös tekintettel az irodalomban való jártasságukra.²⁴ A humán tudományokban, művészetekben jártassággal bíró *intellektuális jogász(ön)kép* kialakulása a német egyetemi modellben, annak hazai adaptálásában, vagy éppen valamely németországi egyetemen szerzett jogi ismeretekre vezethetők vissza. Az akadémikus műveltség okán úgy véljük, hogy a jog és az irodalom kapcsolata kimutatható már a XIX. századtól kezdődően az egyre gazdagodó szakirodalomban.

Intellektuális jogász (ön)kép, avagy jogász irodalmárok és szépíró jogászok

A XIX. század elején a katonai kudarccokat átélő Poroszország a kultúra útján próbálta megmutatni nagyságát, az ország vezetése egyfajta küldetést látva a Berlinben létesítendő új egyetem megnyitására. Az oktatási reformok kivitelezője Wilhelm von Humboldt lett, aki 1809–1810 között vezette a porosz belügyminisztérium kulturális szekcióját. Maga az egyetem már távozása után, 1810. október 6-án nyílt meg. Az új típusú egyetem fő jellemzői: 1. állami fenntartás, laza ellenőrzéssel párosulva; 2. a tudományok egysége; 3. tanítási és tanulási szabadság; 4. az oktatás és kutatás szoros kapcsolata.²⁵

A jogászképzés területén lényegében a XIX. század derekáig van meg annak a lehetősége, hogy a jogtudománnyal, a klasszikus értelemben felfogott iurisprudentiával összeegyeztethető legyen a képzési szisztéma. Hamza Gábor mutatott rá a változások negatív oldalára is, így például jelentős különbségek mutatkoztak az egyes országok között abban, hogy mi is tekinthető reprezentatív jogásztípusnak: míg Franciaországban ez a perbeszéd tartásában jeleskedő ügyvéd, addig Németországban a tudós jogászdoktor.²⁶

Nem véletlen a német tudós jogásztípus hazai elterjedése: a XVIII–XIX. század fordulóján a németországi magyar peregrinusoknak még csak 2,2%-a volt jogász, a kiegyezés után ez az arány 11%-ra nőtt, az 1920-as évek elején pedig már elérte a 18%-ot. Nem a német jogi ismeretek hazai hasznosíthatósága volt a fő érv a német jogi tanulmányok mellett, hanem vélhetően a presztízs, a tradíció, illetve egyfajta posztgraduális képzés. A kiegyezés után divat lett a joghallgatók körében egy-két szemesztert Németországban eltölteni. A magyar politikai elit különösen kedvelte a jogászképzés vezető

²⁴ NAGY (21. j.) 62. Kiegészítésképpen talán nem érdektelen meglátni az összefüggést a XIX. századnak az individuomot előtérbe helyező korszellemén alapuló polihisztor-eszmény és ugyanezen kor nemzetközi szerzői jogfejlődését mozgató klasszikus, a romantikus művészi élményanyagon alapuló, a lánglelkű, isteni-génusz önálló szerzői attitűdje között.

²⁵ TAR Attila Szilárd: *Magyar–német felsőoktatási kapcsolatok és kölcsönhatások a 18–19. században. PhD-értekezés* (Budapest: ELTE BTK 2007) 29.

²⁶ HAMZA Gábor: „Vécsey Tamás és a jogi szemináriumok” *Jogtörténeti Szemle* 2005 (Különszám) 12–21.

német egyetemeit – Berlint, Lipcsét, Heidelberget és Münchent, miközben a diákok a legtöbb esetben a diplomát valamelyik magyar egyetemen szerezték meg.²⁷

A németes műveltségű, az integráns kultúra részeseiként az irodalmi-művészeti életben is egyaránt meghatározó szereplőként fellépő polihisztor tudós jogászképnek némileg ellentmond a Herczeg Ferenc emlékezéseiből vett – Balás P. Elemér által is idézett – rövid részlet:

A jogtudomány eleinte közömbösen hagyott, később elriasztott a könyörtelen szárazságával és meghatározásainak kihegyezett szabotosságával. Nekimentem azonban a titkos fenntartással, hogyha egyszer a magam ura leszek, akkor majd megtalálom azt az írottat és azt az ív papírt, amelyre szükségem lesz. Nem tudtam, hogy a Múza is olyan istenség, aki nem tűr meg maga mellett faragott isteneket.²⁸

Balás P. Elemér kivételnek tekinti a Herczeg-idézet mentén azt a felfogást, amely szerint a jog és az irodalom művelése összeférhetetlen. Nagy jelentőségűnek tartja a jog és az irodalom kapcsolata szempontjából azoknak a jogászoknak a működését, akik egyfelől a világirodalom egyes nagyságainak műveit igyekeznek értelmezni a jog segítségével, másfelől kriminológiai tanulságokat igyekeznek levonni nagy költők intuitív lélekrajzaiból, utalva ez utóbbi esetében Arany János költészetét kriminálpszichológiai módszerekkel vizsgáló Angyal Pál írására.²⁹ Egy lépéssel még tovább is lép a kérdésfeltevessel, vajon összefér-e a jogi képzettség, de különösen a joggyakorlati alkalmazásának hivatása a költő alkotó hivatásával? Erre példát Heinrich von Kleist és E.T.A. Hoffmann életműve szolgált, hiszen mindketten jogot végeztek és Hoffmann megjárta a gyakorló bírói pályát, először, mint bírósági titkár Poznańban, majd egy kiterőt követően 1816-tól a királyi törvényszék tanácsosaként.

E kérdés körbejárását a jelenkori kutatások a „jog és irodalom” tudományterületének „jog az irodalomban” (*law in literature*) irányzata alá sorolják be. Az irodalomtudományból ismert, hogy Hoffmann és Kleist művészetének középpontjában a romantika egyik alapélménye, a *kettősség*, a *hasadás*, az *ellentét* áll. Ez az alapélmény szűrődik át mindkettejük alkotómódszerébe és műveik „alapmodelljébe” is. Alkotómódszerük közös vonása az eksztatikus jellegű alkotófolyamat. Hoffmann esetében ez kiegészül a szerző *kétlaki-kételtű hivatalnok, tisztos polgár és bohém művész kettős létmódjával*, mely ellentét és problematika végigvonul majd a XIX–XX. századi német irodalom történetén, és különböző módokon éleződik ki például Thomas Mann vagy Kafka munkásságában.

Alkotómódszerükön kívül műveik alapmodelljeül is a *kettősség*, a *hasadás*, az *ellentét* szolgál: Kleist művei (elbeszélései és drámái is) egy erkölcsi konfliktusra, illetve a katasztrófa vagy kataklizma-technikára épülnek. Ilyen például *Az eltört korsó*, Kleist egyetlen tisztán komikus drámája, amelyre Balás P. is kitér, s amelynek a burkoltan megfogalmazott társadalomkritika ellenére pozitív vagy legalábbis nem tragikus a befejezése. Antik előképéhez, az *Oidipusz királyhoz* hasonlóan a történet szereplői végig

²⁷ TAR (25. j.) 56.

²⁸ *Uo.* 329.

²⁹ ANGYAL PÁL: „Arany büntetesei büntetőjogi szempontból” *Budapesti Szemle* 1932/650, 55.

az igazságot kutatják, de itt a kiélezett bírósági ügyé fajuló „bűntett” egy korsó össze-törése, a nyomozást végző bíró pedig maga a tettes. Hoffmann pedig legtöbbször a *Doppelgänger* (a hasonmás) és a *Spiegelbild* (a tükörkép) motívumára és toposzára fűzi föl elbeszéléseit.³⁰

Intellektuális jogász (ön)kép, avagy nyelvész jogászok

Mindannyian mélyen bent jártak abban a „sötétlő erdőben”, amit jognak és igazságszolgáltatásnak nevezünk. [...] Hajnóczy „hősei” (Kleist, Hoffmann, Kafka) [...] prózájuk közös vonásai származhatnak ugyanarról a forrásvidékről: a jog és annak nyelve köti össze őket. Mindannyian megélhették ugyanazokat az egzisztenciális és nyelvi tapasztalatokat, amelyek a jog eljárásaihoz és írott dokumentumaihoz köthetők, és megérezhették, hogy – Rilke „iszonyú angyal”-ainak létéhez hasonlóan – az igazságszolgáltatás is egyfajta „erősebb lét”. Identitások teremődnek vagy épp válnak semmivé pillanatok alatt (vagy évek gyötrelmei során); megkérdőjeleződnek szándékok, indulatok, érzelmek (vagy kerülnek mások a helyükre); a megélt múlt eltűnik és egy másik tolakszik elé (ami kellenél gyakrabban olyan, mintha csak kitalálták volna, *rémálom*, holott minden eljárás azzal az ígérettel indul, hogy pontosan elmondja majd, mi történt; hogy híven felidéződik minden apró részlet); a szembenálló történetek kavalkádjában (káoszában), melyekből végül egy ítélet megfellebbezhetetlenül egy még újabbat rak össze, a szavak mások szavai lesznek, a felismerhetetlenségig; ahogy más lesz a nyelv is, idegen fogalmak kiismerhetetlen szótára – és mégis az beszél.³¹

A Balás P.-tanulmány utolsó nagyobb gondolati egységét, a zárógondolataihoz vezető részt³² a „jog és irodalom” mai hagyományos kettős megközelítésében inkább a „jog, mint irodalom” (*law as literature*) irányzathoz sorolhatnánk. A szerzőt Herczeg szépírói stílusa, műveinek tárgyilagos kifejezésmódja a törvények nyelvére emlékezteti. Ennek megfordításaként a művészi kifejezés, alkotás („alakítás”) körébe vonja a törvényszerkesztésnek azt a nyelvi szempontból magas fokra fejlesztett művészetét, amely Szászy Béla magánjogi kodifikátori munkásságát jellemzi.³³ Szászy nevéhez fűződik, az irányítása alatt dolgozták ki az 1928. évi Magánjogi Törvénykönyv-javaslatot, a második világháborút megelőző korszak legjelentősebb polgári jogi kodifikációs teljesítményét, amely a bírói gyakorlatra is jelentős befolyást gyakorolt. Balás P. példák-kal is illusztrálja állítását.

Amíg a szerző Szászyt kodifikátor nyelvésznek, addig Kohlert, Jheringet és

³⁰ Vö. KORCSOG Balázs: „Hoffmann és Kleist” *Könyvkritika* XLV/2, 2001. január 12. Elérhető: <https://www.es.hu/cikk/2003-01-20/korcsog-balazs/hoffmann-es-kleist.html>

³¹ NAGY Tamás: „Szövegutcaikon: Séták a Fütővel, Márai & Co.” in FEKETE Balázs – H. SZILÁGYI István – NAGY Tamás (szerk.): *Iustitia mesél* (Budapest: Szent István Társulat 2013) 73–74.

³² Uo. 354–362.

³³ Uo. 354. Szászy Béla, az MTA tagja. A budapesti tudományegyetemen jogtudományi doktori oklevelet szerzett 1888-ban. A kecskeméti jogakadémián az egyházjog és a jogtörténet rendes tanára (1889–1892), majd bírósági szolgálatot teljesített (1892–1894). 1894-től az Igazságügyi Minisztérium tisztviselője, miniszteri tanácsosi rangban (1913–1918), államtitkári rangban helyettes államtitkár és a Törvényelőkészítő Osztály vezetője (1918. január–november), államtitkár (1918. november–1919. március és 1919. augusztus–1931); 1919 augusztusában a József főherceg kormányzó által kinevezett kormányban az Igazságügyi Minisztérium ideiglenes vezetője.

Grosschmid Bénit eredeti jogász-alkotóművészeknek tekinti. Mintha nem is a távolságtartó jogtudós, hanem a romantika korszakából itt maradt szépíró rajongó lobogását olvasnánk Grosschmid egyéni eredeti kifejezésmódját illetően, amikor „a legerőteljesebb nyelvi alkotóképesség ércnél maradandóbb monumentumának” tekinthető ódon veretű magyarságát dicséri. Szuperlatívuszok felsorakoztatásával jut el szerzőnk romantikus literárusi magasságokba:

A folyton szürkülő, mind jobban uniformizálódó, mind zsurnalisztikusabbá váló magyar tömegnyelv közepette dekoratív magaslik ki Grosschmid „szálfaöklelő” kolosszus alakja, akár a hamburgi Bismarck-szobor.³⁴

Az összehasonlítás kedvéért érdemes felidéznünk a XX. századi magyar irodalom egyik legolvasottabb íróját, Márai Sándort, hogyan, milyen írói eszközökkel ábrázolta apai nagybátyját:

Magyar jogászok ezrei hallgatták, s aki egyszer rájött az izére e különös észjárásnak, nehezen szabadult hatása alól. Nem lehetett tudni, hová kanyarodik és hol áll meg, ha egyszer megragadott egy problémakört. Kifejezésmódja, irálya is csak az övé volt: bonyolult, sűrű mondatai – egyik hallgatója „gutaütéses, érvágásra szoruló” körmondatait kifogásolta – meglepő szóképei, váratlan képzettársításai, nehezen követhető hasonlatai, nyelvének bővérű, súlyos áradása, az a rejtélyes „egyéniesség”, mely a köztiszavak alkalmazásában is megmutatkozik s elárulja az „író”, más szóval a kifejezőt, ez mind „zsenigyanús” volt, s bizonyosan nem volt ok nélkül az! Választott tárgykörének nemcsak mestere volt, hanem alkotója, felfedezője. Mintha előtte senki soha nem foglalkozott volna magánjoggal, s mintha utána felesleges lenne lényegesen bolygatni megállapításait: ezt a hatást váltották ki írásai az olvasóból.³⁵

Vitathatatlan a mai olvasó számára, hogy Grosschmid olvasása szellemi kihívás, megértése már önmagában komoly teljesítmény, bármely részletének feldolgozása pedig egy új alkotás. Csehi Zoltán utalt rá, hogy ez a szellemi magaslat, a jog mélységének és örvénszerűségének bemutatása egyedülálló nemcsak a magyar, hanem az európai jogtudományban is. Művei nem torzók, hanem Savigny, Jhering és más hatalmas zsenik félben hagyott opusaival szemben kerek egészek.³⁶

A „szálfaöklelő” Grosschmid ódon nyelvezetéhez, mai olvasatához Vékás Lajos gondolatai adnak eligazítást:

Grosschmid Béni kiemelkedő tudományos természetéből az utókor szinte kizárólag a „Fejezetek kötelmi jogunk köréből” című monumentális műre szokott hivatkozni; arra is rendszerint csak a részletek ismeretében, mint Joyce Ulysses-ére vagy Proust regényfolyamára. Egyéb írásait ma már jobbára a feledés homálya fedi. Ez az értékelés érthető, de egyoldalú és igazságtalan. Érthető, mivel a Fejezetek kiemelkedő hegycsúcs a magyar magánjogtudomány lankái között, olyan nagyszabású munka, amely a megírása idején kialakulóban lévő modern polgári vagyoni jog

³⁴ Uo. 357.

³⁵ MÁRAI SÁNDOR: *Egy polgár vallomásai I–II.* (Budapest: Akadémiai – Helikon 1990) 36.

³⁶ CSEHI ZOLTÁN: „A jogtudomány mai állásáról” *Iustum, Aequum, Salutare* 2012/2, 18.

szinte egész területét nemcsak áttekinti, nemcsak megvilágosító erővel bemutatja, hanem számos téma tekintetében egyenesen megalkotja. Egyoldalú és igazságtalan az utókor ítélete mégis azért, mert Grosschmid tudományos tevékenysége a családjog, az öröklési jog és a kereskedelmi jog számos kérdésére is a maga korán jóval túlmutató, ma is tanulságos választ ad, és ugyanez elmondható a Jogszabálytanról is. Megállapíthatjuk ezt annak ellenére, hogy az időközben eltelt több mint száz év alatt a társadalmi viszonyok döntő módon változtak meg, és ezért a hajdani kérdések és feleletek jelentős része ma már történeti értékű.³⁷

Iustitia zárógondolatai

A minisztériumi és egyetemi pályatársnak, Meszlény Artúrnak dedikált emlékkötet 1936-os megjelenése idején Balás P. Elemér még kúriai bíró az igazságügyi igazgatásban, hogy az ott eltöltött több mint két évtizedes szolgálatát, a Gömbös-, majd a Darányi-kormány igazságügyi minisztere, Lázár Andor ideje alatt felcserélje az egyetemi katedrára. 1937 nyaratól a szegedi egyetem polgári törvénykezési jogi tanszékén tanszékvezető egyetemi tanár lett, hogy a változás, az átalakulás, s egyben a változni nem tudás ellentmondásos korszakán, megosztott országban, megosztott politikai, társadalmi, kulturális, irodalmi közegben a legnehezebb, legvizsgálatosabb 10 évet tölthesse tanszékén, amelyet magyar professzor valaha egyáltalán megélhetett.

Ahogy az írása lezáratlan maradt azon a ponton, hogy a jog és az irodalom, a tudomány és a költészet teljesen egybeolvad a német történeti jogi iskola felfogásában, úgy maga a történetünk sem fejeződik be a bő nyolc évtizeddel ezelőtti első közléssel. A *Jog és irodalom* 2018-as újrakiadása remélhetőleg ráirányítja a figyelmet az előző századokban élt jogtudósaink, íróink interdiszciplináris olvasatára, a jövő számára új megközelítéseket, értelmezéseket találva. A jogászokollégák, joghallgatók számára sem köztudott, csak egy-egy hivatkozás, utalás, esetleg lejegyzetelt előadás alapján lehet ismert több, Balás P. Elemérről kortárs művelt jogtudós, mint a kolozsvári kötődésű Kuncz Ödön, Viski Károly, Marton Géza szépirodalmi olvasottsága, műveltsége, avagy zenei tudása.

A „jog és irodalom” interdiszciplináris tudományos megközelítést nem is lehetne jobban példázni, mint azzal, hogy a kiváló szerzői jogászként is tisztelt Balás P. Elemér nem véletlenül hivatkozik hosszasan annak a Josef Kohlernek a Shakespeare-kutatásaira, akit a nemzetközi szerzői jogtudomány az ún. immateriális javak elméletének képviselőjeként tart nyilván, amely elmélet hangsúlyozza a szellemi alkotásoknak, mint a jogviszony tárgyának sajátos, a fizikai dolgokétól megkülönböztető jellegét.³⁸

A most ismertetett, az alig néhány lábjegyzet alkalmazó, ám oldalakat betöltő Herczeg- és Grosschmid-idézeteket is felvonultató írás „kilóg” szerzőjének gazdag tudományos közleményei sorából és inkább tekinthető „egyéni hangú tiszteletadásnak”, mintsem a szokásos akadémiai követelményeknek megfelelni kívánó publikációnak. Nem tartjuk valószínűnek, hogy újragondolásra, pontosításra fogja készíteni a hazai

³⁷ VÉKÁS Lajos: „Grosschmid szelleme és gondolatai az új Polgári Törvénykönyv öröklési jogi szabályaiban” *Magyar Jog* 2013/5, 257–264.

³⁸ JOSEF KOHLER: *Das Autorrecht: eine zivilistische Abhandlung; zugleich ein Beitrag zur Lehre vom Eigentum, vom Miteigentum, vom Rechtsgeschäft und vom Individualrecht* (Jena: G. Fischer 1880).

„jog és irodalom” eredetkutatóit, nem dől meg a *Iustitia bevezető gondolatai* alfejezetben említett irányadó nézet. Viszont, álláspontunk szerint, adalékot szolgáltatathat ahhoz, hogy a jog és az irodalom egymás mellettsége, sajátos kapcsolata utalásokban már a XIX. század végi, a XX. század eleji magyar jogi irodalomban felfedezhetők, és nemcsak a jogbölcseleti szakirodalomban. A magyar jogtudomány tudományos önreflexiója hiányában ez az együttállás új kutatási irányok megnyitásához vezethet. A korábbi vizsgálatok jellemzően intézménytörténeti szemponton alapultak, a jogászai hivatásrendek hazai történetének tudományos igényű feldolgozására is csak a közelmúltban került sor.³⁹ A magyar jogtudomány hiteles szellemtörténetének, a jogtudomány tudománytörténetének feldolgozása még várat magára, pedig igény lenne rá.⁴⁰

³⁹ NAVRATIL Szonja: *A jogászai hivatásrendek története Magyarországon (1868/1869–1937)* (Budapest: Eötvös 2014).

⁴⁰ Vö. CSEHI (36. j.) 21.

